

Tytön kasvatusta suomalaisen kirjallisuuden naturalismissa 1800-luvun lopulla

Suomessa kasvatusta ja koulutus nousivat yleisen keskustelun aiheiksi 1800-luvun loppupuolella. Keskusteltiin mm. tyttöjen koulutuksesta. Naisasiajärjestöt halusivat taata tytöille samantasoiset koulutusmahdollisuudet kuin pojilla oli perinteisesti. Vastassa oli kuitenkin vakiintunut käsitys naisen tehtävästä ja paikasta yhteiskunnassa.

Ajan kasvatustilanne ja -käsitykset näkyvät myös ajan kaunokirjallisuudessa. Yleensä sanataidetta pidetään erilaisten elämänilmiöiden tarkkatuntoisena luonnehtijana. Joskus fiktiivinen kuvaus on jopa ennakoivaa tuloksia, joihin teoreettinen tutkimus on myöhemmin päätenyt. Ero on siinä, että kaunokirjallisuus välittää merkitykset omalla kielellään, tiede omallaan.

Seuraavassa esityksessä tarkastelen tyttöjen kasvatusta sellaisena kuin se ilmenee viidessä 1800-luvun loppuvaiheen suomenkielisessä romaanissa. Kyseiset teokset ovat: Juhani Ahon *Papin tytär* (1885) ja *Papin rouva* (1893; Teuvo Pakkalan romaanit *Vaaralla* (1891) ja *Elsa* (1894) ynnä novellikokoelma *Lapsia* (1895) sekä Santeri Alkion *Eeva* (1888). Ilmestymis- ja sitä edeltävien luomisvuosiensa perusteella ne sijoittuvat Suomessa realismin ydinkauteen, jona pidetään 1880-lukua.

Naturalismi koettelemassa huoneentaulu-fundamentalismin rajoja.

Naturalismi oli taiteen vastine tieteessä levinneelle positivismille. Positivismin mukaan todellista tietoa on saavutettavissa vain kokeisiin nojautuvien eksaktien tieteellisten menetelmien avulla. Humanistisista tieteissä historian tutkimus pyrki toteuttamaan ihannetta. Siinä nojaututtiin lähdekriittisin perustein valittuihin asiakirjoihin. Kirjallisuuden naturalistit nojautuivat yleensä päivänkohtaisiin lähteisiin, mutta eivät sitoutuneet niihin pikkutarkasti vaan tekivät teoksistaan toden ja kuvittelun konstruktioita.

Riikka Rossi muistuttaa, ettei realismi kopioi todellisuutta vaan se muotoutuu vuorovaikutuksessa todellisuuden kanssa. Naturalismi on eräällä tavalla realismin erikoistapaus. Naturalistinen kirjailija ottaa aiheekseen yhteiskunnan kannalta sairaita ja räikeimpiä yhteiskunnallisia ilmiöitä. Naturalistisessa teoksessa ei kuitenkaan esitetä ratkaisumalleja, joilla epäkohdista voitaisiin päästä. Teosten avulla pyrittiin herättämään 1800-luvun loppupuolella lukijoita huomaamaan, mihin ollaan menossa.

Ranskalainen naturalismikertoja katsoo kansanhmisiä ylhäältäpäin halveksivasti, koska pitää näitä tyhminä! Sitä vastoin suomalaiset kirjailijat nostavat kansan jalustalle totuuden auktoriteetiksi. Suomessa näet rahvasta pidettiin kansakunnan symbolina, jota sivistyneistö tarvitsi kansakunnan kehittämiseen. Mm. Minna Canthin ja Juhani Ahon esikuvina olivat norjalaiset naturalistit, esim. Alexander Kielland. (Rossi 2009, 67.)

On kuitenkin huomattava, että realistishenkilöt ja heidän kohtalonsa ovat yksilöllisiä, tulkitsija ei juuri koskaan pääse niistä täyteen selvyyteen. Empiirisen kritiikin seulaan saattaa jäädä niukka saalis. Esimerkiksi henkilöahmoista vain "litteät", harvojen piirteiden karakterisoimat, henkilöt voivat piirtyä

selvinä käyttäytymistieteelliseen käsittelyyn. Kirjallisuus- ja kasvatustiedettä yhdistävän teorian puutuessa metodiksi jää oikeastaan vain kuvailu ja vertailu. Viimeksi sanottu tarkoittaa kaunokirjallisen aineiston tutkimista kontekstinsa yhteydessä. Se merkitsee vertailua ajassa liikkuviin tieteellisen pedagogian tuloksiin myös käytännön kasvatustilanteisiin.

Suomen autonomian ajan kulttuuria leimasi vankka patriarkalis-auktoritatiivisuus. Se oli objektivoidu Lutherin Vähän katekismuksen neljännessä käskyssä ja “Huoneentaulussa”. Vahvasti institutionalisoitunut järjestelmä oli kerrostunut ja jähmettynyt mm. puhtasoppisuuden ajan vaikutuksesta. Se vaati ehdotonta Jumalan, esivallan, isännän ja perheenisän kunnioittamista ja tottelemista. Kasvatettava oli perisyntien turmelema, joten kasvattajalla oli edessään vaikea ja haastava työmaa. Toisaalta lapsi oli Jumalan kuva ja hänessä oli jumalallisuuden kipinä. Omaatuntoaan tottelemalla hänen oli mahdollista kulkea kaitaa tietä iankaikkista elämää ja voittopalkintoa kohti. Uskonnollista moraalista vahvasti sille rakentava valtiollinen moraalinen. Käsitteellisesti kansalaisen hyvästä elämästä määritettiin ylhäältäpäin. B. Spieckerin & J. Stautelin käsitteellisen yksityisen alamaisen moraalin alue oli silloin kapea, joten metafora “kaita tie” kuvasi osuvasti yksilöllistä liikkumatilaa (ks. Launonen 2000, 19).

Säätöläistyksen kasvatustilanteet

Tapahtumiltaan Juhani Ahon romaanipari *Papin tytär* (1885) ja *Papin rouva* (1893) sijoittuu 1800-luvun loppupuoleen. Päähenkilön nimi on lyhyesti vain Elli, mikä kertonee Ahon pyrkimyksestä luoda hänestä eräänlainen tyyppi. Silti hänet voidaan katsoa kompleksiseksi henkilöksi eli Forsterin terminologia käyttäen pyöreäksi. Elli on vanhempiansa ainoa lapsi. Isä on pappi, ja Ellikin menee naimisiin papin kanssa. Romanin tärkeimmät sivuhenkilöt ovat yliopistossa opiskele-

va Olavi Kalm ja Ellin aviomies pastori Mikko Aarnio. Sivuhenkilöt ovat lähinnä karikatyyreja.

Ensimmäinen romaani alkaa Ellin lapsuudesta ja päättyy avioliiton solmimiseen. Väliin sijoittuu koulunkäyntiaika sisämaan pikkukaupungissa; mallina on ehkä Kuopio. Jälkimmäisessä romaanissa kuvataan Ellin avioliittoa. Hänelle se on vastentahtoinen järkiavioliitto. Todellinen rakastettu on Ellin lapsuudenkodissa ja myöhemmin hänen emännöimässä pappilassaan vieraileva Olavi Kalm. Vaikka molemmat huomaavat olevansa jollakin tavoin sukulaissieluja, niin kiinteätä suhdetta ei pääse syntymään.

Papin tytär alkaa kohtauksella Ellin lapsuudesta. Tytön tekee mieli kiivetä kellarin katolle ja puuhun. Aie toteutuukin muutama kerran. Elli haluaa nähdä maailmaa kotikartanoa avarammalta. Kaipuu laajojen näköalojen katselemiseen on symbolistinen piirre, mikä näkyy pitkin kumpaakin romaania. Esim. Ellin ja Olavin lementarinan korkein hetki, samalla koko tarinan ja samalla koko tarinan käännekohta, sijoittuu korkealla vuorella vaihdettuun suudelmaan.

Äiti estää Ellin kiipeily-yritykset. Poikamaisia leikkejä ei pidetty säätyläistytölle sopivina (ks. Ollila 1998, 22). Hurskaasta äidistä Ellin leikit ovat suorastaan syntiä. Maallismielinen isä vahvistaa moitteen: eihän turhanaikainen kiipeily sovi isolle tytölle. Se ei sovi nimenomaan tytölle; pojalle kyllä, minkä joku ohikulkeva kylän poika osoittaa käytännössä näyttäessään Ellille, kuinka puuhun on kiivettävä.

Elli on reipas poikamainen tyttö, joka ei leiki nukeilla, kuten pappilassa vierailevan tuttavaperheen samanikäinen tytär Thyra. Häntä Elli ei saa mukaan omiin mielileikkeihinsä. Thyrassa konkretisoituu hienon herrasväkiperheen kasvatusihanne. Ellin pinnallinen isä on suorastaan haltioitunut tuloksesta. Hänen mielestään tuttavan lapsi on malliesimerkki sivistyneestä pikkutyöstä, vastakohta Ellin hiomattomalle luonnonlapsimaisuudelle.

Kerronnan jatkuessa tyttöjen erilaisuus tulee yhä selvemmin näkyviin. Käytöksessään toinen on siro ja miellyttävä, toisesta ei isä saattanut sanoa, että hän edes käyttäytyikään! Hän oli vain, jurrotti ja tus-kin vastasi siihen mitä kysyi, jota vastoin vierasten lapsi otti osaa puheisiin ja oli valmis aina vastaamaan. Varsinkin ruokapöydässä se tuli näkyviin. Tuskin tarvitsi muuta passaria pöydässä. Thyra huomasi, jos joltakulta, varsinkin jos isältä tai äidiltä, loppui leipä, jolloin hän lennätti sitä heille, samoin kaikkea muutakin, kuten voita, juustoa tai lohta. Isä sitä ihmetteli julkisesti kaikkien kuullen ja käski Ellin ottaa esimerkkiä. (PT 25.)

Elli ei noudata isän toivomusta. Hänelle vieraileva herrasväki edustaa maailma, jollaiseen hänellä ei ole ollut kosketusta ja jota hän ei ymmärrä. Hän oudoksuu tilannetta, joten hän vastailee välttelevästi, kun vieras herra häntä puhuttelee. Mukana on myös itsetietoista mielenosoituskellisuutta. Isä on kiusaantunut tyttärensä sopimattomasta käytöksestä. Vaikka äiti ei ole yhtä innostunut Thyran käytöksestä, niin sen kautta hän saa toteutetuksi toiveensa Ellin kouluttamisesta. Selviää näet, että Thyra on oppinut käytöstapoja hienossa koulussa:

- Niin, kyllä kaikesta näkyy, että hän on hyvin kasvatettu, sanoi isä ... millaisessa koulussa hän on?
- Se on kyllä totta, että koulukin on paras laatuaan meidän maassamme, saksalainen tyttökoulu pääkaupungissa...
- Eiköhän siellä tulisi kovin kalliiksi pitää...?
- Kalliiksihan se tulee, sanoi herra, mutta meidän mielestämme on vanhemman velvollisuus antaa lapselleen kasvatus semmoinen, joka, niin kuin sanottu, vastaa sen ajan vaatimuksia, jossa eletään, ehkäpä vielä parempikin [–]. (PT 23.)

Kuunnellessaan tätä äiti muistelee kolkkoa lapsuuttaan, jota on leimannut pietistinen vakavuus ja ankaruus; viatonkin "maailmallisuus" häneltä evättiin. Ellissä hän näkee toteutuvan oman kohtalonsa tosin aivan päinvastaisesta syystä. Ellin isälle tyttären kasvatuksen tärkein päämäärä ei ole Jumalan lapsiksi

tuleminen. Mikä, selviää päivällispöytäkeskustelussa:

[Tytön tuleva] vaikutusala ja elämän toimi on avioliitto ja johon hän kaikki rakentaa. Siksi on se välttämätöntä, että hän, kun hän joutuu naimisiin -

– No, August, torui hänen rouvansa, nyt siitä taas menet sii-hen ... se on liian aikaista vielä puhua siitä...

Älä sano, mamma, el mikään ole liian aikaista, kun huolta on pidettävä lapsensa onnesta.

Niin, mitä aijotte sanoa siitä, kun joutuu naimisiin? kysyi äiti.

– Sitä juuri, että vaimo, joka on saanut hyvän sivistyksen, paljoa paremmin voi tehdä miehensä ja perheensä onnelliseksi kuin muutoin, sen olen minä pitkällisenä papin toimeni aikana kyllin usein tullut huomaamaan ja siksi minä...

Se on aivan totta, se on aivan totta, sanoi isä melkein hartaasti, mutta äiti istui vähän aikaa totisena eteensä katsoen ja nousi sitten ja meni katsomaan, eikö kahvi olisi valmista. (PT 23 - 24.)

Ahoa aikaisemmin Minna Canth oli käsitellyt säätyläistytön roolia ja tiedontarvetta ja tuonut esiin sen räikeän epäoikeudenmukaisuuden poikien kasvatukseen verrattuna. Tyttöjen pinnallinen kasvatusta oli "kutoelma epäluuloista ja järjettömyyksistä". Se puristi naisen hengen ja ruumiinkin "rautaisin kureliiveihin", kirjoitti Canth Valvojassa 1884 ilmestyneessä artikkelissaan "Naiskysymyksestä":

Kun tyttö on koulunsa lopettanut, on hänen "kasvatuksensa" myöskin päättynyt. Annetaanko hänen ryhtyä todelliseen työhön, joka jossakin määrin voisi huonon kasvatuksen vaikutuksia parantaa? Ei! Romaanien lukeminen, "käsityöt" (= pitsein virkkaaminen j.n.e.), muotilehtien tutkiminen, pianon soittaminen, pintapuolinen seuraelämä, tanssit ja huvitukset - kas siinä keinot, joiden avulla häntä viedään yhä kauemmas tosi-elämästä ja sen vaatimuksista. (Canth 1884; Rossi 2009, 240.)

Canth toistaa käsityksensä säätyläistytön kasvatuksesta pari

vuotta myöhemmin ilmestyneessä romaanissaan Hanna päähenkilön ystävättären Olgan suulla (Canth 1886/1961, 158).

Anne Ollilan (1998) kokoama esimerkkiaineisto tukee Canthin huomioita. Säätyläistytön tuli oppia kyseisiä seuraelämän taitoja. Niitä käsitellään myös ajan neuvontakirjoissa. Mathilda Langlet. Yleispiirteinä voi havaita, että seuraelämää varten tytön tuli oppia monia tietoja ja taitoja, mutta ei saanut mennä kovin pitkälle. Mm. pianonsoittotaito oli tarpeellinen. Vaatimus ei ollut pieni, sillä joiltakin se vaati tuhansien tuntien harjoittelua. Silti tytöistä ei saanut tulla ”pianohulluja”, muistuttaa Langlet.

Säätyläisavioliitossa vaimon tehtävänä oli hoitaa talous kaikin puolin mallikkaasti. Siinä hänen käskyvallassaan oli palvelijattaria, joiden velvollisuudet olivat suuret mutta oikeudet vähäiset. Mikäli ei ollut erityistä hoitajaa, hän toimi myös lasten lähikasvattajana. Vierailukutsujen emäntänä tai niihin miehensä kansa osallistuvana hänen tuli osata Canthin luettelemia seuraelämän taitoja.

Riikka Rossin mielestä Hanna on Canthin kirjoittamista romaaneista pessimistisimpiä - mies esitetään suorastaan elukkana. Kevytmielistä elämää viettänyt rakastettu hylkää Hannan, yliseksuaalinen ja väkivaltainenkin isä yrittää naittaa tyttärensä tätä kaksi kertaa vanhemmalle, vastenmieliselle juopottelutoverilleen. Isä suhtautuu torjuvasti tyttärensä pursuavaan opinhaluun. Hän estää Hannan lähtemisen koti-opettajaksi ja pyrkimisen opettajaseminaariin. Ellin isän tavoin hän tyrmää tyttären toiveet koulutuksesta ja itsenäisestä elämästä. Veli Jussi sen sijaan saa käydä kouluja, Hannan paikka on kotona veljen paidan-nappien ompelijana. Rossi (2009, 226.)

Isän taivuttua Ellin koulunkäynnille myönteiseksi kysymyksen tulee ehdottomasti ruotsalainen tyttökoulu; suomalainen ei tule kysymykseenkään. Asenteessa näkyy, että isä haluaa pitää villikoksi kehittyneen tytön erillään rahvaan lapsista. Opitun tiedon määrällä ei ole merkitystä; tärkeintä on, että koulutus

vastaa säätyläistyttöön kohdistuneita odotuksia. Äiti on eri mieltä:

[–] suomalainen tyttökoulu olisi minun mielestäni sopivampin mukaan, mitä siitä olen kuullut.

– Minä en tiedä, minkälainen se on, mutta jos se on se sama koulu, jossa käy yhdessä sekä herrasväen että talonpoikain tyttöjä, niin en ymmärrä, mitä hyötyä on lähettää tyttärensä sitä samaa käytöstä muualle oppimaan, jota hän yhtä hyvin, paha kyllä, on tilaisuudessa joka päivä kotona oppimaan.

– Mutta minä luulen, että he siellä lukevat yhtä paljon kuin toisessakin, ja sen olen kuullut, että paremmasti oppivat.

Mutta nyt isä kiivastui niin, että nousi seisoalleen.

Hyvä ihminen! Siinäkö nyt on kysymys, kuinka paljo luetaan ja kuinka paljo luetaan? Pojille se on niin, mutta tytöille ei ollenkaan niin! Ei ollenkaan niin! Osaksi tietysti, mutta pääasia on antaa heille heidän oppinsa ja tietonsa sivistyneessä muodossa ... hienossa muodossa ... hienonnetussa muodossa ... ja seurassa!... Semmoisessa seurassa, jossa he voivat oppia jotain ja joka on heidän säädyllisen sopiva. - ja vähän vaiti oltuaan lisäsi isä: Elli on kuitenkin papin tyttö. Ja August ja hänen vaimonsa olivat aivan samaa mieltä kuin minä. (PT 27.)

Herännäispapin tyttärenä äiti on samastunut talonpoikaiskansaan. Hänen mielipiteensä ovat fennomaanien ihanteen mukaisia. J. W. Snellmanin (KT II, 45 – 47) mukaan “vallasnaisten” antama kasvatus voi tehdä tytöistä “komeilun ja turhamielisyyden orjattaria”.

Koulu on vaatimattomasta maalaispappilasta tulleelle Ellille vieras paikka. Opettajat ovat hänestä kylmän kalseita, eivät lämminhenkisiä ihmisiä. Koulutoverit katselevat maatiaismaista tulokasta uteliaina ja alkavat keskenään naureskella tämän vaatteita ja kömpelöä käytöstä. Heissä ei ole Ellin tapaista luonnonlasta vaan he pyrkivät toteuttamaan naisellisuuttaan kiinnittämällä huomiota pukeutumiseen ja seurustelutapoihin. Etenkin tanssiaisissa tytöt pyrkivät herättämään tavoiteltujen

poikien huomion. Tanssiaiset on tapahtuma, jossa tytön seurapiiriarvo punnitaan. Tanssitaito kuului ajan säätyläisnaisten perussivistykseen, oli pa kodin henki sitten uskonnollinen tai maallinen (ks. Ollila 1998, 27 – 28).

Ellin koulukaupunkiin on tulossa tanssiaiset, mutta hänen on jäätävä niistä pois. Kotioloissa poikamaisiin leikkeihin mieltynyt tyttö ei ollut kiinnostunut säädynmukaisista seurustelutavoista, joten tanssien opettelu ja harjoittelu on jäänyt; ilmeisesti pietistinen äitikään ei ole häntä siihen kannustanut. Ellin maalaiskuosisesta vaatevarastostaan ei myöskään löydy vaatimusten mukaista tanssiaisasua.

Tyttöjen joukossa on sentään yksi, Signe – niminen, joka ystäväystyy Ellin kanssa. Hän houkuttelee kokemattoman toverinsa tanssiaisiin ja auttaa tilaisuutta varten laittautumisessa. Elli on luontaisesti kaunis, joten hän herättää poikien huomion. Etenkin Signen Arthur-veli on kiinnostunut. Jo jäällä hän on halunnut lykätä Elliä kelkassaan, mutta lopettanut leikin toisten poikien pilkallisiin huomautuksiin. Elli on pettynyt ja tanssiaisiltakin on menossa aivan pilalle. Empaattinen Signe yrittää pelasta tilanteen ehdottamalla piiritanssia. Sitähän Elli osasi.

Seuravana päivänä kateelliset tytöt pitävät kritiikki-tilaisuuden. Ellin esiintymisistä he löytävät vain naurettavuuksia: “Työtö puhuivat eilisistä tanssiaisista ja arvostelivat lyseolaisia. – Vaan se Elli, kuinka se oli hassu! sanoi yhtäkkiä munan tytöistä. Niin, sanoi toinen heti, näittekö, mitenkä hän harppaili.” (PT 73.) Pilkka huipentuu Ellin tultua naiiviudessaan sano-neeksi, että Arthur on häneen rakastunut.

Pian Arthur alkaa etsiä muiden kaunottarien seuraa, Elli jää ohimeneväksi ihastukseksi. Epäonnistuminen masentaa Elliä. Hänellä ei ole Minna Canthin romaanihenkilön Olgan, korostamaa itseluottamusta. Olgan mukaan seuraelämään osallistuvan naisen ei pitänyt välittää, vaikka tekikin jonkin tyhmyyden Parhaiten pääsi pulasta, kun ei ollut tietääkseenkään. (Canth

Elli vetäytyy pois koulutoveriensa seurasta ja ryhtyy innokkaasti opiskelemaan. Sekin on lopetettava. Kotiin palaa pettynyt tyttö: Muutamien vuosien kuluttua lopetti Elli koulunsa ja tuli lopullisesti kotiin, sinne jäädäkseen eikä enää lähteäkseen. Olisi kyllä halunnut jatkaa lukujaan, kerran oikein alkuun päästyään, mutta isä sanoi, ett'eivät varat kannattaneet. Eikähän yhden tytön tarvinnut kaikkia maailmoita lukea ... riittihän sille vähempikin.

Mutta ei isä ollut hänen kouluunsa oikein tyytyväinen...

– Mitä sinä nyt olet siellä oppinut? kysyi hän.

Elli ei käsittänyt, mistä syystä isä niin äreästi kysyi eikä osannut muuta vastata kuin: - En minä tiedä.

– Mutta onhan hänellä hyvä todistus ... hän on melkein ensimmäisiä, huomautti äiti.

Isä ei vastannut siihen mitään. Jos hänellä oli jotain mielessä, sekautui se tällä kertaa savuntakaiseen murinaan. Tytön olennessa oli jo jotain aikaihmistä, niin ett'ei käynyt oikein toruminenkaan. Joka vuosi kotiin tultua oli sitä ollut siinä yhä enemmän.

Illalla, kun äiti töistään päästyään laskeutui tilalleen isän viereen, murahti isä:

– En minä oikein miellytä tuo tyttö ... taikka kyllä tyttö, mutta ei hänen koulunkäyntinsä ... mitä hän on oppinut? (PT 75.)

Ajan säädynmukainen kasvatus velvoitti perheen työt tarjoamaan vanhemmilleen ja vieraille, mitä nämä ruoka- tai virvokepöydässä halusivat. Isä on jo ennen tyttärensä kouluunmenoä pitänyt hyvän käyttäytymisen indikaattorina leivän tarjoamista vanhemmille, mitä Elli ei kehotuksista huolimatta ole tehnyt eikä tee koulusta kotiuduttuaankaan. Hänen käytöksessään on edelleenkin jotakin mielenosoituksellista. Päivät pitkät Elli on totinen ja vähäpuheinen; hän elää omissa maailmoissaan. Näyttää siltä, että hän on kotiympäristöstään täysin vieraantunut.

Isä kantaa huolta tyttärensä tulevaisuudesta: hänet on naitettavaa. Siihen tarjoutuu tilaisuus kun isä saa apulaisekseen nuoren pastorin Mikko Aarnion. Talonpoikaistaustaista Aarniota isä pitää kunnan miehenä, vallankin kun tämä on sinnikkäästi opiskellut papiksi ajoittain puutetta kärsien. Tästä lukijakin on vakuuttunut.

Kun isä ehdottaa Ellille avioliittoa, apulaisen kanssa tämä aluksi kieltäytyy. Ehdokas on hänelle mitä vastenmielisin. Sitten hän tajuaa välttämättömyyden; hänellä ei juuri ole valinnanvaraa. Jääminen sukulaisten armoille yksinäiseksi mamselliksi ei sekään tunnu kovin lohduttavalta. Apulainen uudistaa kosintansa. Elli ei kerro mitään, mutta vastailee apeana äidin tiedusteluun:

- Ja mitäs sinä?
- Minä suostuin.
- Vaan rakastatko sinä häntä siis todellakin oikein? kysyi äiti arasti.
- Sinähän sanoit, äiti, kerran, että tytön täytyy tyytyä siihen, jota voi sietää...

Äiti katsoi tyttärensä pitkän tutkivan katseen. Olikohan noissa hänen sanoissaan jotain ivaa? Äitistä tuntui, että niissä ainakin oli joku salainen syytös häntä kohtaan. Hän aikoi kysyä, oliko tyttö ottanut nuo hänen sanansa silloin todeksi, vai suottako hän ne vaan nyt kertoi. Ei hän kuitenkaan saanut mitään kysytyksi.

Mutta ovessa mennessä häntä omatunto löi jostain hämärästä synnistä. Vaan samassa sanoi toinen ääni, että ehkä niin kuitenkin oli parasta kuin oli. Jos vaan olisi tiennyt, mikä oli oikein. Mutta siitähän hän ei koskaan selville päässyt.

Ehkä Elli itse sen sentään parhaiten tiesi, mikä hänelle oli onnellisinta. Hän olikin viime aikoina niin muuttunut ... tullut aivan aikaihmiseksi. Tuo oli äitin viimeinen lohdutus. Vaikka se tuntui hyvin horjuvalta. (PT 119.)

Sanoissa “tytön täytyy tyytyä siihen, jota voi sietää” kiteytyy säätyläistyön aviopuolison valinnan ongelmallisuus. Lapsuudenkodissa vierailut Olavi Kalm ja kouluajan tuttavuus Arthur väikkyvät Ellillä ihannepuolison malleina - saavuttamattomina. Pian kuitenkin Olavi ilmestyy sekoittamaan nuoren papinrouvan tietoisesti seestytettyä tunne-elämää.

Ellin läheiset miehet, vieraileva Olavi ja aviomies Mikko, ovat toistensa vastakohtat. Jo ulkomuodoltaan he ovat täysin erilaiset. Hoikka ja hienopiirteinen Olavi pitää huolta ulkonäöstään, Mikko taas on tanakka, paksuniskainen ja punakka maalaisjullikka, joka arkioloissa elää ja pukeutuu kuin talonpoika. Olavi on hienostunut maailmanmies, joka pystyy eläytymään toisen ihmisen maailmaan ja lukemaan tunteiden vivahduksiakin. Mikko on toimintaan heittäytynyt, mitenkään toisten mielentilojen pohdintoihin antautumaton, aina iloinen ja hyväntahtoinen, joka naiivissa optimistisuudessaan ei näe ollenkaan vaimonsa todellista persoonaa. Hän uskoo, että Elli rakastaa häntä, vaikka tämän käyttäytyminen viittaa aivan päinvastaiseen. Lukija saa käsityksen, että hän on hyväntahtoinen hölmö, ja alkaa epäillä tyyppin autenttisuutta.

Solmiessaan äitinsä tavoin järkiavioliiton Elli tietää, että se tarjoaa hänelle turvatun elintason mutta ei muuta. Se tulee olemaan pitkä, harmaa tie, jolla ei ole odotettavissa kohokoh-tia. Sellainen kuitenkin tulee Olavin uuden kesävierailun mukana. Rakkaus Olaviin valtaa Ellin tunne-elämän kokonaan. Vie-raan lähdettyä Elli jää kaipauksen vallassa elämään rakkaudetonta avioliittoa, jonka seksuaaliset velvoitteet ovat hänelle vastenmielisiä. Hänelle jää vain muisto ja kesäisen luonnon suoma laimea lohdutus. Tunteikkaan papin rouvalla on kuitenkin terve järki, joka on sanonut, että ero pastorista ja lähteminen rakastamansa miehen mukaan olisi ollut riskialtista. Olavin elämäntyö on hänelle vieras. Esim. kuvaus hänen lähdestään Ellin lapsuuden pappilasta on kuvattu keveän huolet-

tomaksi, mikä tuo mieleen Topeliuksen runon matkustavasta ylioppilaasta. Sitä paitsi Elli on kuullut Olavin usein vaihtuvista naisuhteista.

Ellin tarina päättyy naturalismille ominaiseen arjen harmauteen (ks. Rossi 2009, 116 -). Koettuaan pettymyksen kouluelämässä hän paneutui kiihkeästi opintoihin. Koettuaan avioliitossa pettymyksen hän purkaa katkeruuttaan ankaraan työntekoon. Varsinkaan puutarhan hoitotöissä hän ei säästä itseään. Se on askeetista itsensä rankaisemista.

Papin tyttären ja rouvan tarinaa ei kuitenkaan leimaa naturalismille usein ominainen likaisuus ja tympeys, koska Ahon kuvauksessa on paljon raikasta symboliikkaa, etenkin luontoon sijoittunutta. Rossi toteaaakin, että romaanipari edustaa symbolistista naturalismia.

Säätyläisnainen oli miehen holhouksessa, naituna aviomiehen naimattomana isän tai jonkun muun sukulaismiehen ellei hän saanut asemaa taloudenhoitajana, opettajattarena tai yrittäjänä.

Siksi avioliittoon pääseminen oli 1800-luvun nuorelle säätyläisnaiselle hyvin tärkeitä. Vaikka naisen mahdollisuudet ja oikeudet olivat sääty-yhteiskunnassa vähäiset, niin aviovaimona hänellä oli ainakin jossain määrin turvattu asema. Miehen tavoin hänen ei tarvinnut osallistua työ- ja yhteiskuntaelämän kilpakentälle tavoittelemaan menestystä.

Nimenomaan miehen roolin edellyttämä vapaus legitimoivat miehen etuoikeudetkin, joista merkittävin oli juridinen edusmiehisuus aviovaimoa koskevissa asioissa sekä naisen roolista vapaampi sukupuolikäyttäytyminen. Oikeuksien hintana oli menestymisen pakko; epäonnistuminen virkojen haussa ja niiden hoitamisessa tai liiketoimissa koitui miehen häpeäksi. (Ollila 1998, 191.)

Hyvien tapojen ja hyvän käytöksen vaatimus läpäisi kaikki yhteiskuntaluokat, niin ylemmät kuin alemmat. Köyhälle lapselle asetettiin vielä tiukemmat vaatimukset kuin varakkaamman kodin kasvatille, koska hänen tuli kunnioittaa paitsi omia vanhempiaan myös parempiosaisia, yhteiskunnallisessa asteikossa korkeammalle sijoittuneita. Köyhän toimeentulo oli usein rikkaiden hyvántahtoisuuden varassa. Toki monissa säätyläiskodeissakin täytyi elämäntyyli täytyi säätää käytettävissä olevien tulojen mukaan – esim. pikkuvirkamiehen palkka oli usein niukka – mutta herrasväkiperhe tuskin näki nälkää. Talonpoikaistalouksissa elintaso oli sidoksissa vuodentuloon, joten nälkävuosina heikommassa asemassa olevien talollistenkin oli joskus pakko turvautua almuihin.

Säätyläisten korrekti suhtautuminen alempiin, kuten palvelijoihin ja lähiseudun pieneläjiin, oli lähinnä alentuvaisuutta. Talossa pitkään toiminut keittiöpalvelija koettiin usein perheenjäsenenä, joskus jopa diktaattorina omalla reviirillään. Silti raja talon oman väen ja palvelusväen välillä tehtiin selväksi, perheenjäsenet osoittivat sen mm. muuttamalla puhekielensä ruotsiksi palvelusväen läsnä ollessa.

Perhe-elämää leimasi yhteisöllisyys, joten säätyläisten keskuudessa vallitsi kiinteä sukuyhteys, mikä merkitsi sitä, ettei ketään sukulaista jätetty pulaan. Äidittömiksi tai isättömäksi jääneiden alaikäisten ottaminen kasvateiksi oli ikään kuin itsestään selvä velvollisuus; sama koski yksinäisiksi jääneitä naisia. Kristillisen laupeuden vuoksi otettiin kasvateiksi myös köyhien kotien lapsia. Heistä pojat voitiin jopa kouluttaa yhtä pitkälle kuin perheen omia miespuolisia jälkeläisiä.

Tutkimuksessaan Riikka Rossi (2009) on suomalaisiksi esimerkeiksi valinnut Teuvo Pakkalan oululaiselle “Kakaravaaralle” sijoitetut köyhälistökuvaukset. Näistä käy hyvin selville ajan kristinuskoon pohjautuvat kasvatuskäsitteet.

Sarjan ensimmäinen romaani Vaaralla ilmestyi 1891. Teos noudattelee Minna Canthin avaamaa “indignaatiorealismien” linjaa. Seuraavana ilmestynyt Elsa (1894) on Rafael Koskimiehen (1944, 363) mielestä edellistä kehittyneempi: siitä on tullut “suomalaisen realismin sekä aiheen puolesta että sommittelultaan eheimpiä ja pyöreimpiä teoksia. Täydennystä sarja saa Pakkalan psykologisista lapsinovelleista lapsia (1895) ja Pikku ihmisiä (1913).

Teosten keskeiset henkilöt kuuluvat köyhälistöön, säätyläishenkilöt esiintyvät vain näiden kontrasteina, tyttöjen viettelijöinä ja köyhäinhoidon toimihenkilöinä. Jopa herrasperheeseen kasvatiksi otettu ja papiksi koulutettu Vimparin Aappokin omaksuu uusien säätyveljiensä kaksinaismoraalin.

Pakkalan köyhälistöyhteisön tyttöjen lankeemustarinat valaisevat kuvatun ajan kasvatuskäsityksiä. Keskikaupungin porvarispojat viettelevät Vaaran viattomat tytöt, mutta jättävät heidät sitten oman onnen nojaan selviämään raskaaksi tulon seurauksista yksin. Ajan moraalikäsitteiden mukaan syy on vain langenneessa neitokaisessa. Häntä halveksitaan omassa yhteisössäänkin. Selvimmin asia esitetään Elsa-romaanin päähenkilön kohtalona. Elsa on hyveellisyyttä painottavan leskiäidin kaunis ja hienoluonteinen tytär, jonka nuori säätyläismies viettelee. Naturalistisille tendenssiromaaneille tyypillisesti mies hylkää lapsen synnyttäneen Elsan ja nai rikkaan naisen.

Syynä tyttöjen lankeemuksiin on heidän naiivi hyväuskoisuutensa. Heidät pidetään tietämättöminä seksuaalisista asioista. Luotetaan kristillisen moraalin antamaan yleiseen takuuvarmuuteen. Traagista on lapsen ja nuoren suojelu pahalta maailmalta, koska hän kohtaa pahan maailman myöhemmin ja täysin varustautumattomana!

Elsan äiti “Viion leski” on uskonut onnistuneen kasvattamaan tyttärensä oikein etenkin kun tyttö alkaa käydä herännäisseuroissa. Ympäristö vahvistaa äidin onnistumisen tunnetta:

Nyt asetettiin hänet malliksi ikäisemmilleenkin, rippikoulun

käyneille. Kaikki puhuivat hänestä suurella ihastuksella ja pitivät häntä ihmelapsena.

– Jumalan lahja on tuollainen lapsi. Se on teille, Viioska, erityinen Jumalan armon osoitus, vakuutettiin Viion leskelle.

Siksi uskoi sen Viion leskikin ja tunsikin ennen tuntematonta onnea sydämensä syvyydessä tunnustaen ansaitsemattomuutensa. Mielihyvällä katseli hän aina tyttärtään, kun tämä toimi toimiaan kotona, iloinen tyytyväisyys kasvoilla ja koko olossaan elämän keveys.

– Minä olen niin iloinen, niin onnellinen ... (Pakkala 1894/1961, 32.)

Asian tekee kompleksisemmaksi äidin tuntema mustasukkaisuus. Uhkana omistushalulle äiti kokee Elsan seuroissa solmimat tuttavuudet hienojen naisten kanssa. Traagista ironiaa näkyy siinä, että näistä tuttavista Elsa ihailee eniten tulevan viettelijänsä äitiä ja sisarta. Viattomuuteen ja nuhteettomuuteen kasvaneen Elsan rajattua elämismaailmaa kuvaa se, että hän on pitkään tietämätön herraspoikien ja lähipiirinsä nuorten naisten prostituutiosuhteesta. Tietämätön Elsa on tavallaan osasyllinen onnettomuuteensa. Palvassa rakkaudessaan Jori Montiniin hän ei ymmärrä välttää seksisuhteen mahdollisia seurauksia. Uutinen Jorin avioliittoaikeista herrastytön kansa on hänelle jysäyttävä kokemus. Sairastuneena hän unelmoi vielä rakastetustaan kuvitelmillä, jotka tuovat mieleen F. E. Sillanpään Siljan kuolinhoureet. Elsa kuolee ja hänen avioton Yrjöpoikansa viedään koululle vaivaisten huoltohuutokauppatilaisuuteen.

Riika Rossi korostaa Elsan uhriksi joutumista. Elsa on oman tietämättömyytensä ja armottoman sääty-yhteiskunnan moraali-käsitysten uhri. Mutta hän on myös traaginen sankari. Hän oivaltaa onnettomuuteensa johtaneen syyn, “mutta tulee myös tietoiseksi omasta ihmisyydestään ja elämästään ja saavuttaa ehjän identiteetin”. Silti hän ei ymmärrä, miksi on joutunut tuohon. Uhmakkaana hän puolustaa syyttömyyttään. (Rossi 2009,

101.) Omassa yhteisössäkkin vain harvat osoittavat hänelle myötätuntoa; huono-osaisen itsetuntoa taas nostaa se, että hän kokee jonkun toisen vielä itseään huonompana.

Muuan Vaaran tytöistä, Latun Liisa, kapinoi mallikelpoista kasvatusta vastaan. Lapsena Liisa onkin huonosti kasvatetun lapsen maineessa: “Liisa on ilkein penikka Vaaralla, sanottiin yleensä. Eikä suinkaan äitinsä sitä vastaan pannut.” Hän kehittyi poikaviikareiden parissa, oppii “kaikki konsti”, tappelee verissä päin. (Pakkala 1891/1963, 50.) Äidillä on jatkuva pelko Liisan vuoksi:

Eilinen päivä ei ollut mikään siunattu päivä Liisalle. Kaikki hänen ilkeytensä, olemattomatkin, kantausivat äidin korville.

Niistä oli käynyt valittamassa taas Korkalan emäntä, joka oli saanut aihetta siitä, että pojat roirosilla juostessaan olivat kilmulleet heidänkin katoilla ja villipeurat särkeneet tikapuut! Ja kaikki se oli Liisan syy, sillä hän se oli aina etunenässä kaikessa ilkeydessä ja villitsemässä poikia. Liisa oli hurjempi ja ilkeämpi kuin hurjin ja ilkein poika! Siihen todistukseksi oli Korkalan emäntä kertonut, että Liisa oli tuota silmäpuoli suutariraukkaakin, Plataania, joka oli Kallisella suutaroimassa, pistänyt naskalilla silmään!

– Se on teidän omia valheita! oli Liisa sanonut ja saanut siitäkin piiskoja, kun vanhalle ihmiselle sillä tavoin sanoi.

Hän ei ollut koskaan Plataania kiusannut, vaikka pojat kiusasivat. Eivätkä pojatkaan olleet silmään pistäneet, vaan käteen. (Pakkala 1895/1963 217.)

Ennuste ei ole hyvä, mutta Nikkilä, viisas teräväkatseinen vanhus, arvelee: “Ehkäpä se siitä todellakin mieltyy vielä.” (Pakkala 1891/1963, 51.) Ja niin tapahtuukin. Liisa ei ulkomuodollaan herätä herraspoikien huomiota, ja hän päätyykin avioliittoon tavallisen rehdin merimiehen kansa. Villikossa on oikeudenmukaisuuden tajua ja empaattisuutta. Lapsena hän kulkee kerjuulla auttaakseen huono-osaisia ja aikuisena hän tukee onnetonta Elsa. Romanin lopussa reipas ja

todellisuudentajuisuuteen kasvanut Latun Liisa ottaa pojan pois hoitotalosta ja tuo hänet isoäidin, Viion lesken, hoitoon..

Talonpoikaskodin kasvatustavoista kerrotaan Santeri Alkion romaanissa Eeva, tosin tarkoituksellisesti esitettynä ääri-esimerkkinä. Eeva on talonpoikaskodin nuorimmainen, jonka äiti on synnyttänyt lähes vuosikymmenen kuluttua edellisestä, joten perheessä Eeva saa helposti lemmikin aseman; häntä suorastaan lellitään. Vanhempia lapsia on pidetty tiukassa kurissa, mutta Eevan kaikki mieliteot tyydytetään. Uhmakkaalla käytöksellään ja pikkulapsena raivoisalla kiukuttelullaankin hän saa vanhemmat taipumaan. Sitä paitsi vanhemmat eivät ole samanmielisiä kasvatustavoista: Äiti on myöntäväisempi ja isä tiukempi, mutta hänkin katsoo pääsevänsä helpommalla antamalla periksi.

Kirja alkaa kaksivuotiaan pikkutytön raivonpurkauksen kuvauksella:

Eeva makasi suullaan lattialla, sätki, potki ja parkui niin että korvia särki.

“Eeva, Eeva! ... nouse ylös, tai äiti piiskaa.”

Äiti puuhasi takan luona eikä tätä sanoessaan katsonutkaan tyttöön

“Ka, ka, kun se saattaa.” Isä nauraa kitkutti penkillä ja kyynäspäitä polviin nojaten katseli nautinnolla tytön sätkimistä.

“Antakaa nyt jo selkään tuolle, kun tuolla lailla huutaa ja potki”», sanoi vanhin veljeksistä, Iikka ja katseli nurjamielisesti vanhempiaan.

Eeva kuuli tuon ja alkoi entistä innokkaammin rääkyä ja potkia.

“No, no, mene nyt jo, äiti, sitä nostamaan”, isä vihdoin sanoi.

Äiti meni ja otti kainaloista.

“Voi, voi ... Eeva- kulta, lapsi -raukkani, nouse nyt ... Mitä mun lintuani kiusataan liiaksi.”

Mutta silloin Eeva sätki ja huusi kahta kovemmin [-](Alkio 1888/1912, 5.)

Lopulta Eeva tyyntyy saatuaan sokeria. Sen ajan lapsille sokeri oli yleisin makeinen. Sitä saa kyläkaupasta, josta Eevakin käy sitä itse ostamassa varastettuaan äidiltään markan. Teosta häntä uhataan piiskata, mutta uhkailu vaihtuu lapsen hyvittelyksi. Eeva saa kaikki, mitä haluaa. Nähtyään jollakin kauniin hameen hänenkin pitää saada samanlainen. Kahvikutsuilla Eevalle on tarjottava ensimmäiseksi, oli vieraina sitten kuinka vanhoja ja kunnia-arvoisia naisia tahansa. Kun Eeva kiinnostuu lehmien paimentamisesta, hänen on päästävä siihen työhön. Pian karjan kaitseminen menettää uutuuden viehätöksensä, vallankin sade-päivinä. Eeva saa jäädä kotiin, kun paimeneksi otetaan samanikäinen köyhä poika, jota ei säälitä kuten omaa tytärtä. Yhtä vaikeaa Eevalle on talon muihin töihin osallistuminen. Vuosien myötä veljet tottuvat Eevan erikoisasemaan eivätkä vaadi tämän kurittamista.

Kiertokoulussa oman mielensä mukaisesti olemaan tottunut Eeva kohtaa vaikeuksia. Täällä hän ei ole huomion keskipiste. Tytön on vaikeaa ymmärtää, miksi oppitunnilla ei saa puhella toisten kanssa. Hämmästyneenä hän joutuu toteamaan, että hän on ainoa tyttö, jota opettaja rankaisee seisottamalla. Kouluun hän menee vain niinä aamuina kun huvittaa. Vaikeutensa hän lykkää opettajan syyksi ja saa äitinsäkin uskomaan asian olevan niin. Opettajan puheilla käydessään äiti saa kuulla vain ivailevia kommentteja. Samanlainen tilanne jatkuu kansakoulussa. Tosin Eeva on hyväoppinen, mikä on omiaan lisäämään äidin katkeruutta, mutta vähitellen laiskuus vie Tytön vähäisetkin opinhalut katoavat ja todistus tulee sen mukainen. Eeva jää pois koulusta.

Aikuistuvaa Eevaa kiinnostaa lähinnä vain kauniit vaatteet ja muu hienostelu. Tyttö on kaunis, mikä herättää poikien huomion. Pian Eeva tutustuu Heikki-nimiseen nuoreen mieheen, joka on häneen rakastunut. Suhde johtaa kihlausaikeisiin, mutta Eevan tahditon käytös pelästyttää tulevan puolison uskavaiset vanhemmat, Heikki purkaa kihlauksen. Se on itsestään suuria uskovalle Eevalle järkytys.

Eevan loppuelämä on alaspäin menoa. Hän avioituu Repposen, rikkaan leskimiehen, kanssa, jolla on omia lapsia, mikä morsiamesta ei ole miellyttävää. Kun Eevalle ei tule muita puolisoehdokkaita, hänen on tyydyttävä tilanteeseen, ellei hän sitten päätä jäädä vanhaksiiksi. Mies on kyllä mukiinmenevä.

Edetessään tähän asti kirjan lukija aavistaa, millainen avioitosta tulee. Kirjan lopussa Eeva imettää vauvaansa ja eikä paljon välitä lapsipuolistaan. Laiskan ja taitamattoman emännän komennossa koko taloudessa vallitsee epäjärjestys ja siivottomuus. Entisestä riikinkukosta on tullut porsas, arvostellee talossa poikkeava kyläläinen emäntää. Palvelusväki nauruskelee selän takana, ja isäntä alkaa tehdä juopotteluretkiä. Kirjan lopussa isäntä käy Eevan kotona. Appi ja vävy tupakoivat ja maistelevat kahvipunssia. Vävy rohkaistuu arvostelemaan vaimonsa saamaa kotikasvatusta:

“Te olette ollut huono kasvattaja, saakelin huono.”

“Hääh?” Appi nosti kummissaan silmiään.

“Sitä vain, kun ei sitä Eevaa ole opetettu mihinkään.”

Appi nojasi kyynäspäitä polviin, katseli lattiaan ja imi savuja. Kun vaitioloa oli vähän aikaa kestänyt, virkkoi:

“Minä siitä monta kertaa sanoin emännälle, mutta ... No eikö se ala oppia?”

Repponen maistoi kupistaan ja sanoi vitkaan:

“Mitäs se... taitaa olla vika luonteessakin.” (Alkio 1888/1912, 135.)

Repposen palatessa kotiin hän miettii, mihin tilanteeseen on joutunut. Hän tuntee kunniansa menneen, koska ei kyennyt hallitsemaan emäntäänsä. Mutta hän ei enää syytä Eevan vanhempia eikä Eevaakaan.

Lopuksi

Pakkalan “poikatyttö”-novellia lukuun ottamatta kuvaukset päättyvät naturalismille luonteenomaisesti harmaaseen ja lohduuttoman arkeen. Ne jäävät signaaleiksi tyttöjen kasvatuksen sopimattomuudesta muuttuviin oloihin.

Naisen rooli alkoi muuttua 1800-luvun lopulta alkaen. Heidän sijoittumisensa itsenäisen toimeentulon tarjoamiin ammatteihin lisääntyi. Ilmiö liittyi ekspansoituvaan feminismiin. Sillä oli myös taloudellinen syy. Luontoistaloudesta siirryttiin yhä kiinteämmin vaihdantatalouteen, jolloin herrasperheessä “hyödytön mamselli” saatettiin kokea rasitukseksi. Naiselle avautui yhä uusia ammatturia mm. toimisto- ja myyntityössä. Työskentely kodin ulkopuolella alettiin sallia naimisissa oleville naisillekin; aikaisemmin avioliiton solminen merkitsi naiselle lupaavastikin alkaneen työuran katkeamista. Työläispiireissä naisten työssäkäynti oli ennenkin ollut miltei välttämättömyys.

Kasvatusmoraalin laajentui maalliseen suuntaan. Huomattiin, että hurskaus kasvatuksen takeena päti vain tiettyyn rajaan asti. Aholla Ellin äiti samoin kuin Pakkalan romaanien äidit koettavat karsia lapsiltaan maallisen turhuuden, esim. lasten leikkien ehkäiseminen ja rajoittaminen, ja “kuolettua” heidän mielihalunsa. Se onnistuu lapsuusvuosina, mutta purkautuu sitten rippikoulun jälkeen.

Eevan-kasvatus on kaikkiin aikoihin soveltuva esimerkki lepsusta lellikkikasvatuksesta. Mahdollisesti Alkio kirjoitti *Eevan* havainnolliseksi ja varoittavaksi esimerkiksi talonpoikaiskodeille. Ohjaamaton kasvatus voi saattaa paljon vahinkoa ja mielipahaa kasvatettavalle itselleen ja hänen läheisilleen. Myöhemmin ilmestyneessä romaanissaan *Uusi aika* (1914) Alkio valottaa optimistisesti nuorisoseuraliikkeen tarjoamia kasvatusmahdollisuuksia.

Kohdekirjallisuus

- Aho, Juhani. 1893 / 2000. Papin rouva. SKS.
Aho, Juhani. 1885 / 2000. Papin tytär. SKS.
Alkio, Santeri 1888/1912. Eeva. WSOY.
Pakkala, Teuvo 1894/1961. Elsa. Valitut teokset. 6. p.
Otava.
Pakkala, Teuvo 1891/1963. Vaaralla. Kuvia laitakaupungilta.
Otava.
Pakkala, Teuvo 1895/1961. Lapsia. Valitut teokset. 6. p.
Otava.

Muu kirjallisuus

- Canth, Minna 1884. Naiskysymyksestä. Valvoja 1884.
Canth, Minna 1886/ 1961. Hanna. Valitut teokset. 3. p.
Otava.
Forster. Aspect of the Novel
Langlet, Mathilda. 1885/19 Perheenemännille kaupungissa
ja maalla. Täydellinen käsikirja kotitalouden kaikilla aloilla.
Launonen, Leevi 2000. Eettinen kasvatusajattelu suomalaisen
koulun pedagogisissa teksteissä 1860-luvulta 1990-luvulle.
Jyväskylä Studies Education, Psychology and Social Research
168.
Ollila, Anne 1998. Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-
luvun lopun Suomessa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran
Toimituksia 711. SKS.
Rossi, Riikka 2009. Särkyvä arki. Naturalismin juuret suomalaisessa
kirjallisuudessa. Palmenia .